

Võrukeelsus ja mitmekeelsus ELDIA projekti andmete valguses

Kadri Koreinik

Tartu ülikooli teadur

Hiljaaegu märkasin Võru linnas reklaampostrit, millel oli suust välja aetud keel ja küsimus, kas sul keelt ei olegi suus. Reklaam kutsus inglise keele kursustele. Postri mitmetähenduslikkus rabas mind: inglise keele oskamatus peetakse tõsiseks probleemiks, vaat et füüsiliseks puudeks. Keelepoliitikas ja -korralduses on ammust ajast teada-tuntud kolm vaatenurka: keel kui probleem, keel kui õigus, keel kui ressurss¹. Vanematel Võrumaa inimestel pole veel ununenud aeg, kui nende kodukeel oli peamiselt probleem. Eriti suur probleem oli see koolis ja parem oli, kui lapsed võru keelt² ei rääkinud. Kuidas on praegu lood võrokeste keeltega? Mida nad peavad mitmekeelsuseks? Minu artikkel tutvustab lühidalt nii ELDIA projekti kui ka selle tulemusi. ELDIA (European Language Diversity for All) on mitut valdkonda hõlmav (õigus-, sotsiaal-, keeleteadus) ja rahvusvaheline (Austria, Eesti, Rootsi, Saksamaa, Soome, Sloveenia) projekt eesmärgiga uurida ennekõike mitmekeelsust. ELDIA otsib mudelit, millega kirjeldada (vähemus)keelekogukondade elujõudu. Uuritavad keelekogukonnad valiti nõnda, et oleks kaetud erineva ajaloolise, majandusliku, poliitilise ja kultuurilise taustaga mitmekeelsed kogukonnad. Valikus on nii põlisvähemused (nt saami, karjala, setu) ja uusmigrantide rühmad (nt eestlased Soomes ja Saksamaal) kui ka nende kahe tüübi vahepealsed (ungarlased Austrias). ELDIA puhul ei ole oluline rõhutada soome-ugri vaatenurka mitte üksnes keelte (kohati isegi kauge) suguluse pärast, vaid seetõttu, et soome-ugri keeled pole saanud rahvusvahelistes mitmekeelsuse käsitlustes küllaldaselt tähelepanu. Nende keelte uurimise

¹ Nt Ruiz, Richard 1984. Orientations in Language Planning. – The Journal for the National Association for Bilingual Education 8(2), lk 15–34.

² Ehkki keeleseadus käsitleb murdeid eesti keele piirkondlike erikujudena, kasutan artiklis kasutan läbivalt väljendit võru keel. ELDIA fookuses olid keelepraktikad (*linguaging*), mitte niivõrd see, kas tegemist on keele või murdega (*linguageness*).

tulemused on ilmunud, kui üldse, siis vaid rahvuskeeltes. Kuna ELDIA pole veel lõpetatud ja kõik üldistused on enneaegsed, arutlen allpool põhiliselt paari võru keelekogukonnast korjatud tulemuse üle.

Eestis uuriti küsitluse ja intervjuude abil setu- ja võrukeelseid eestlasi ning üle-eestilise postiküsitluse raames ka teisi Eesti püsielanikke (edaspidi kontrollrühm). Kõik valimid on soo ja vanuse lõikes esinduslikud. Individuaal- ja fookusrühmaintervjuudega koguti ka keeleainestik, mis võimaldab keelemuutusi lähemalt hinnata. Artiklis vahendan kahesuguseid tulemusi: küsitluse põhjal saadud hinnanguid keeleoskuse kohta ja fookusrühmaintervjuudega kogutud nn rahvalikku mitmekeelsuse kontseptsiooni – seda, mida inimesed peavad mitmekeelsuseks. Keele osaoskusi mõõdeti viiepalliskaala (vabalt, hästi, mõnevõrra, halvasti, üldse mitte) abil.

Alustuseks võib öelda, et võru keele kõnelejate positsiooni keele vähemusena või vähemuskeelekogukonnana ei ole kõnelejad ise ega ka vaatlejad-uurijad päriselt tunnustanud. Võru keelt on traditsiooniliselt peetud murdeks, ka diskursuse keskmes on põhiliselt keelestaatus (*linguageness* ehk kuivõrd on tegu eraldi seisva keelega)³, ning parimal juhul on seda peetud pärandiks (*language as heritage*)⁴ eesti keele või üldise kultuurilise rikastamise raamistikus⁵. Peaaegu kunagi pole seda käsitletud mitmekeelsete igapäevavalikute (*linguaging* ehk kuidas kasutatakse keelevahendeid) seisukohast. Just rõhuasetus mitmekeelsetele keelepraktikatele ongi see, mis ELDIA fookuse keelekasutuse uurimises eriliseks teeb. Vähem erilised on kaks ELDIAs pruugitud mõistepaari: vähemus- ja enamuskeel ning koha- (*vernacular language*) ja vahendajakeel (*vehicular language*). Esimene mõiste peidab suurus- ja domineerimisvahekorda, teine kätkeb skaalat: kohalik *versus* laiem, st kohaülene. Võrokeste jaoks on aja jooksul olnud vahendajakeeleks

³ Koreinik, Kadri 2011. Language ideologies in the contemporary Estonian public discourse: With a focus on South Estonian. *Dissertationes Sociologicae Universitatis Tartuensis* 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁴ Vrd Blackledge, Adrian; Creese, Angela 2008. Contesting ‘Language’ as ‘Heritage’: Negotiation of Identities in Late Modernity. *Applied Linguistics* 29, 4: lk 533–554.

⁵ Brown, Kara 2006. Learning the Language. International, National & Local Dimensions of Regional-Language Education in Estonia. Unpublished PhD dissertation. UMI Dissertation Services. Koreinik, Kadri; Praakli, Kristiina 2013. Keele kestlikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat* 9, 131–148.

nii eesti, vene kui ka inglise keel. Võru keel on tänapäevalgi paljudele kodukeel, aga ka lähedane minevikukeel, vanavanemate keel, mille elu ei toimu vaakumis, vaid on seotud nii eesti, vene kui ka inglise keelega. Keeleökoloogiliselt on ka murde staatuses olev keel ühiskonnas teiste keelte suhtes alati kuidagi positsioneeritud (kõrgem-madalam, suurem-väiksem, parem-halvem, osa-tervik, õige-vale, kohane-kohatu jne). Seesugune positsioneerimine avaldub kõige selgemalt keelega lähemalt või kaugemalt seotud nn hierarhiadiskursuses⁶. Varasemad võru keele käsitlused on murdekirjeldused⁷ või keskenduvad sotsiolingvistilistele nähtustele, nt varieerumisele⁸ ning inimeste endi hinnangule oma keelekasutuse ja -oskuse kohta⁹. Uuritud on ka Võru kohanimesid¹⁰ ja koguni uut võru kirjakeelt¹¹. Identiteediga seonduvasse on püüdnud piiluda nii 1998. aasta etnosotsioloogiline uuring kui ka

-
- ⁶ Vrd Hult, Francis M. 2010. Analysis of language policy discourses across the scales of space and time. – *International Journal of the Sociology of Language* 202, lk 7–24.
- ⁷ Nt Wiedemann, Ferdinand Johann 2002 [1864]. Versuch ueber den werroestnischen Dialect (toim Külli Habicht, Karl Pajusalu). Tartu Ülikooli Kirjastus. Saareste, Andrus 2006 [1952]. Kaunis emakeel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ⁸ Org, Ervin; Reiman, Nele; Uind, Katrin; Velsker, Eva; Pajusalu, Karl 1994. Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. *Keel ja Kirjandus* 4, lk 203–209. Mets, Mari 2004. Võru kõnekeel: *nud*-kesksõna varieerumine. *Keel ja Kirjandus* 9, lk 657–669. Mets, Mari 2010. Suhtlusvõrgustikud reaalajas. *Dissertationes Philologicae Estonicae Universitatis Tartuensis* 25. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- ⁹ Pajusalu, Karl, Rahman, Jan, Koreinik, Kadri 2000. Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – Kadri Koreinik, Jan Rahman (toim). *A kiilt rahvas kynölös... Võrokeste keelest, kommetest, identiteedist*. Võru: Võro Instituudi Toimetised 8, lk 13–37. Eichenbaum, Külli; Koreinik, Kadri 2008. Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võru: Võro Instituudi Toimetised 21.
- ¹⁰ Saar, Evar 2008. Võrumaa kohanime analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. *Dissertationes Philologicae Estonicae Universitatis Tartuensis* 22. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Faster, Mariko 2009. Place Name Elements ura and ora in South Estonian. – *Linguistica Uralica* XLV (4), lk 299–306. Faster, Mariko; Saar, Evar 2013. Looma- ja linunimed kohanimes ja nimeandmispõhimõtted. – *ESUKA* 4 (1), lk 145–160.
- ¹¹ Iva, Sulev 2007. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

etnoloogid¹² Kaaristo ja Järv. Kõige lähemal keeleökoloogilisele vaate-
nurgale on Martin Ehala¹³, kes on alustanud etnolingvistilise vitaalsuse
uurimist just võru keelekogukonna näitel.

Mitmekeelsus minevikus ja tänapäeval

Akadeemilises diskursuses peetakse indiviidi mitmekeelseks, kui ta
on võimeline kasutama kahte või enam keelt (sh murret) enamikus
suhtlussituatsioonides ja vajaduse korral vahetama neid keeli vabalt.
Nende keelte kasutuses võib esineda kvantitatiivseid, kvalitatiivseid
või funktsionaalseid erinevusi.¹⁴

Mineviku Eestigi on olnud mitmekeelne.¹⁵ Keskajast alates dominee-
risid ülemkihtides keskalamsaksa ja ülemsaksa keel. Saksa keele asemele
tuli vene keel, esmalt venestamise ajal, hiljem pärast II maailmasõda,
kui annekteeritud Eesti inkorporeeriti Nõukogude Liitu. Tsaariajal võis
kohalikeks, aga ka vahendajakeelteks pidada kõiki kolme – saksa, vene
ja eesti keelt. Kui Põhja-(Lääne-)Eesti jaoks on olulised olnud nii rootsi
kui ka soome keel, siis Lõuna-Eestist vaadatuna on kindlasti oluline
mainida ka poola ja läti keelt. Kuni 7. sajandini asustasid Põhja- ja
Ida-Lätit läänemeresoome hõimud, kes tasapisi assimileerusid balti
hõimudesse 1. aastatuhande teisel poolel.¹⁶ Etniline piir kindlustus küll
13. sajandiks, kuid piirialal elas hiljemgi eesti-läti kakskeelne elanik-

¹² Kaaristo, Maarja; Järv, Risto (2012). Our clock moves at a different pace: the
timescapes of identity in Estonian rural tourism. *Folklore. Electronic Journal of
Folklore*, 51, lk 109–132.

¹³ Vt nt Ehala, Martin; Niglas, Katrin 2007. Empirical Evaluation of a Mat-
hematical Model of Ethnolinguistic Vitality: the Case of Võro. – *Journal of
Multilingual and Multicultural Development* 6, lk 427–444.

¹⁴ Oksaar, Els 1998. Mitmekeelsus, mitmekultuurilisus ja kultuuridevaheline
suhtlemine. *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*. Tartu, lk 69–80.

¹⁵ Vt nt Raag, Raimo 2008. *Talurahva keelest riigikeeleks*. Tartu: Atlex. Tender,
Tõnu 2010. *Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal*.
Dissertationes de Mediis et Communicationibus Universitatis Tartuensis 9.
Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Plath, Ulrike 2012. *Plurilingualism in den
baltischen Provinzen Russlands 1770–1850*. – Konrad Maier (toim). *Nation
und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz,
lk 107–128.

¹⁶ Vaba, Lembit 1997. *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest*. Tallinn-Tampere: Eesti
Keele Instituut, lk 28.

kond.¹⁷ Kui 1920. aastal rajati Eesti–Läti piir, polnud seegi täiel määral etniline piir: mõned lõunaeesti keele kõnelejad jäid elama küladesse Läti piiri taha; seal elas ligi 300 eestlast veel millenniumivahetusel.¹⁸ Nad räägivad „peamiselt eesti keele lõunapoolset (Võru) varianti, mis ei erine oluliselt Eestis räägitavast Võru keelest”.¹⁹ Mitmekeelsusest ei saa rääkida vaid mineviku ja kolonialismi kontekstis. Mitmekeelsuse taga on inimeste kasvav kommunikatsioon ja mobiilsus, ränne, ka (võõr) keeleõpe. Eesti vabariigi loomisel õpetati koolides esimese võõrkeelena just vene keelt, kuid juba 1936. aastal sai esimeseks võõrkeeleks inglise keel.²⁰ Nõukogude ajal oli esimene koolis õpitav võõrkeel taas vene keel, seda õpiti alates esimestest klassidest. Praegu on inglise keel koolis kõige enam valitud võõrkeel.²¹ Seoses Eesti iseseisvumisega ja eriti pärast Euroopa Liidu idalaienemist avanesid Eesti kodanikele Euroopa riikide tööturud. Nii on eesti keele emakeelena kõnelejad Soomes suuruselt teine uusvähemus.²² Ka Lõuna-Eestis tunneb igatüki kedagi, kes tunneb kedagi, kes on Soomes tööl. Võrumaa koolides, kus võimalik, kogub valikainena populaarsust soome keel. Taas on teisenemas vene keele roll piiriäärses Kagu-Eestis, kus vene emakeelega inimesi elab võrreldes muu Eestiga vähe, kuid kuhu on üha rohkem asja mitmesuguseid kaupu ja teenuseid ostvatel Vene turistidel.

Keelte osaoskused

Järgnevalt vaatlen lähemalt, kuidas on hinnanud oma eri keelte osaoskusi võrukeelsed täiskasvanud. Ootuspäraselt hindavad nooremad vanuserühmad võru keelest arusaamist ja selle rääkimist kehvemaks kui vanemad (vt joonis 1–2). Ent võru keeles lugemist ja eriti kirjutamist on ühtviisi kehvaks pidanud kõik põlvkonnad (vt joonis 3–4).

¹⁷ Samas, lk 29–30.

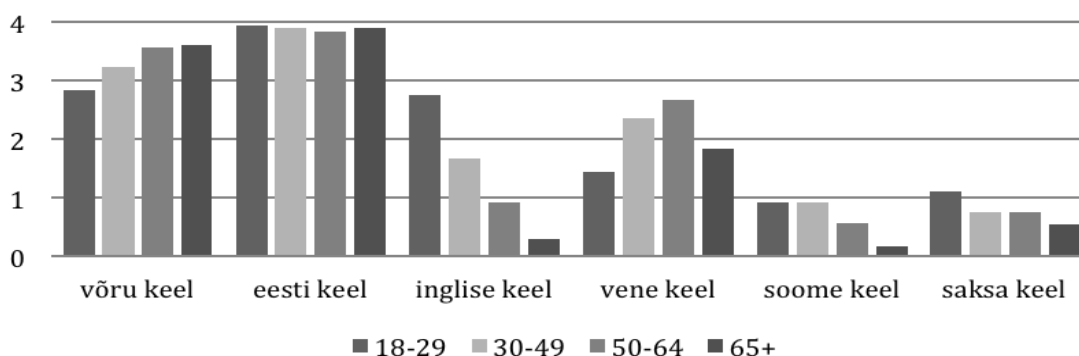
¹⁸ Vrd Mela, Marjo 2001. *Latvian virolaiset. Historia, kieli ja kulttuuri*. *Bibliotheca historica* 69.

¹⁹ Samas, lk 204.

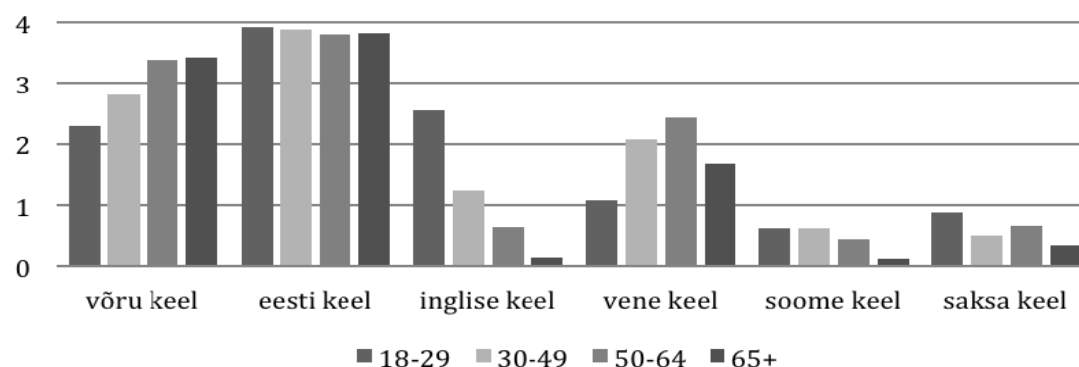
²⁰ 2010 = *Estonica*. *Esseistlik teabekogu Eestist*. Eesti Instituut.

²¹ Tender, Tõnu 2010. *Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal*. *Dissertationes de Mediis et Communicationibus Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

²² Koreinik, Kadri; Praakli, Kristiina 2013. *Keele kestlikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes*. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aasta-raamat* 9, 131–148.

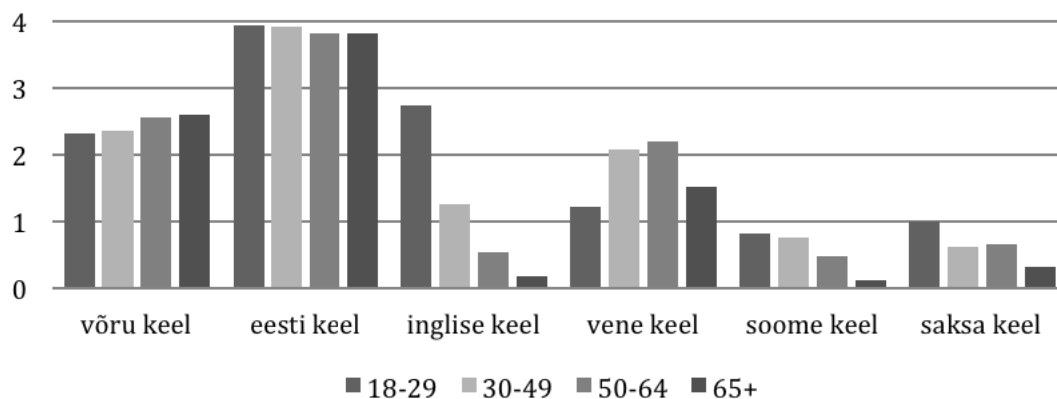
Joonis 1. Keelte osaoskused: arusaamine

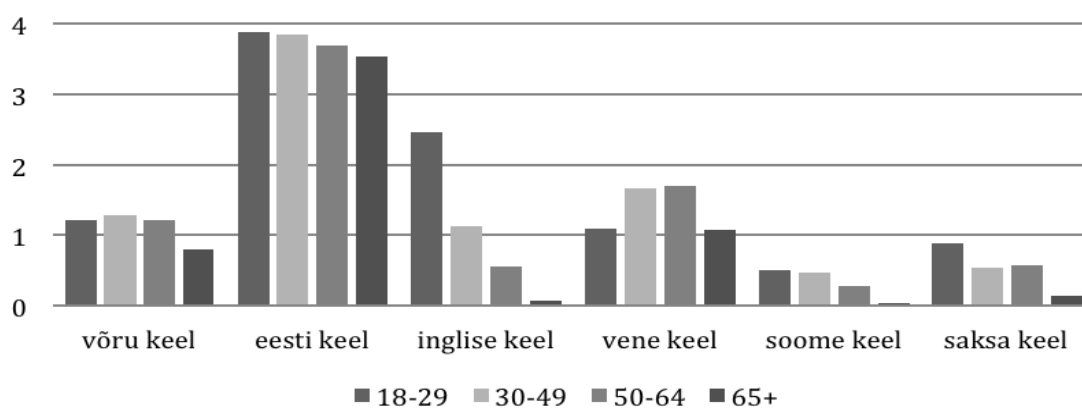
Joonis 2. Keelte osaoskused: rääkimine

Arvatavasti on siin tegemist vähemus- (murre, madala prestiižiga keelekuju) ja enamuskeele (eesti kirjakeel, kõrge prestiižiga keelekuju) väljakujunenud kasutusvaldkondadega (diglossia), mille järgi on võru keel ennekõike suuline keel, kõnekeel ning kirjakultuuri ja asjaajamise keeleks on vanemate vanuserühmade puhul alles koolis õpitud eesti keel. Kuigi võru kirjakultuuri on püütud arendada tartukeelse tuules – loodud ja kohendatud on nn Võro-Seto standardit²³ –, ei ole see siiski pälvinud laialdast huvi ja toetust. Küllap on standardi levikul peale selle, et võrokestel on juba oma kirjakeel, eesti keel, nii ideoloogilisi kui ka tehnoloogilisi takistusi. Esimeste hulka kuuluvad hoiakud, mis toetavad vaid ühtset, raskustest (riikluse ja kultuurikatkestus, venestus, anglifitseerumine) hoolimata püsinud eestluse sümbolit, eesti kirjakeelt. Teise puhul võib nimetada Ida- ja Lääne-Võru kompromissina sündinud valikuid ja võõravõitu kirjaviisi, mis pole koolis õpitud eesti õigekirjaga

²³ Iva, Sulev (koostaja) 2002. Võro-eesti synaraamat. Tartu, Võru: Võro Instituut; Iva, Sulev 2007. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Joonis 3. Keelte osaoskused: lugemine

Joonis 4. Keelte osaoskused: kirjutamine

sageli kooskõlas ning sunnivad võrukeelsed täiskasvanud ebamugavalt uuesti „koolipinki”. Arusaamist, et ta ei oska oma keeles lugeda või kirjutada, ei ole täiskasvanul kerge taluda. Lihtsam on süüdistada teisi: setusid, Võru instituuti või Uma Lehte. Kui keelekasutaja hoomab, et võru kirjaviis pole mitte ülevõrumaaline kokkulepe, pikaajaline praktika, vaid keeleinimeste ettepanek, võib tekkida trots. Kui ta mõistabki, et sellise praktika väljakujunemiseks kulub sajandeid, võib ta ikkagi tunda end kahekordselt häbimärgistatuna: ta erineb n-ö keskmisest eestlasest oma kodukeele poolest, samas ei mõista ta seda ei lugeda ega kirjutada. Võru keeles lugemist ja kirjutamist ei tee võrukeelsele inimesele lihtsamaks ka kirjaviisivaidlused ja -muudatused.

Eesti keele osaoskuste hinnangutes põlvkondlikke erinevusi pole. Võõrkeelte – inglise, vene, saksa ja soome keele oskust hinnatakse madalalt. Näiteks väidab umbes kolmandik, et ei saa üldse inglise keelest aru, samas kui üle-eestilises kontrollrühmas on inglise keele mitterõõstajate osakaal peaaegu poole väiksem – 15,5% (rääkimine

vastavalt 42,3% ja kontrollrühmas 21,6%) (vt joonis 1). Siiski on kolm neljandikku täiskasvanud võrokesi kindlad, et inglise keel muutub järgmise kümne aasta pärast veelgi tähtsamaks ja kannab endas kõrget (töö)turuväärtust: võimaldab karjääritõusu ja paremat palka. Võru keelel ei nähta utilitaarset väärtust, ehkki üks informant nentis küsimuse peale, mis on võru keele funktsioon, üsna tabavalt: *subtle-misõ funktsioon om keele funktsioon (.) om tan puhas keele funktsioon*. Võõrkeelte oskustes leidub vanuselisi erinevusi. Nooremad peavad oma inglise keele rääkimise oskust võru keele kõnelemise oskusest paremaks (vt joonis 2). Meenutagem, et alla 30aastased on sündinud 1980. aastatel ja 1990. aastate alguses ning võru keelevahetuse kõrgpunkt on dateeritud aastatega 1960–1980²⁴. Samas jääb nende võõrkeeleõpe kas veel perestroikaajastusse või juba taasiseseisvunud Eestisse, kus võeti tagasi-Euroopasse-suund. Sestap on mõistetav, et vene keele rääkimise oskust hindavad keskealised ja pensionieelikud paremaks kui alla 30aastased ja ka üle 65aastased, kelle koolitee võis jääda ka sõjaeelse aega. Saksa ja soome keele oskust hindavad eri vanuserühmad küll erinevalt, ent peavad seda ühtviisi madalaks. Umbes kümnendik lisas nimetatud keeltele veel prantsuse, hispaania, rootsi, läti, itaalia, norra, poola, türgi ja setu keele eri osaoskused.

Mitmekeelsusdiskursus

Vaatamata erinevalt hinnatud keeleoskustele ja keelte osaoskustele ning uuringus eeldatud mitmekeelsusele, ei pea informandid ennast naljalt mitmekeelseks. Nende mitmekeelsuse kontseptsioon tähendab enamasti kahe või enama võõrkeele võrdset (!) oskamist. Mitmekeelne inimene sirgub eri rahvusest erineva emakeelega vanemate lapsena. Mitmekeelsus käib kaasas vähemustega, aga võrukeelsed inimesed ennast vähemuseks ei pea: *mulle ka taa vähemuse idee om väega vastukarva*. Laias laastus on vähemused midagi arvuliselt väikest, vähem arvukamat ja/või tähendavad kedagi, kel on midagi puudu, kel on probleemid: *a ku mul hindal probleemi ei ole, no sis ei ole vähemus*. Seega on nii „vähemus” kui ka „mitmekeelsus” sõnastatud valdavalt probleemina, näiteks sisserändega kaasneva probleemina. Tänapäevane

²⁴ Org, Ervin; Reiman, Nele; Uind, Katrin; Velsker, Eva; Pajusalu, Karl 1994. Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. – Keel ja Kirjandus 4, lk 203–209.

keeleoskuse kontseptsioon on seotud ennekõike keele instrumentaalse väärtusega – keel on kui ostetav ja müüdav, kuid sümboolsete funktsioonideta oskus.²⁵ Võrokesed, eriti nooremad, kes õpitud võõrkeeli ka praktiseerida saavad, ei näe võru keelel ka instrumentaalset väärtust. Selle üle ei arutleta ei ressursi ega ka (inim)õiguse vaatenurgast.

²⁵ Heller, Monica 2003. Globalization, the new economy, and the commodification of language and identity. – *Journal of Sociolinguistics* 7, lk 473–92.